

Utókor, identitás

Zalabai Zsigmond emlékére

TAMÁS GUSZTÁV FILEP
POSTERITY, IDENTITY

82:929:821.511.141 (437.6)
821.511.141 (437.6):929
929 ZALABAI ZSIGMOND
016:929

literary history, criticism, Hungarian literature in Slovakia, life-work, sociography, aesthetics, dictatorship, literary debate, anthology

Be vagyunk zárva korunkba – annak, aki kívülről néz be évtizedeink ablakain, érthetetlen gesztikulálásnak tűnik föl minden mozdulatunk; nem kizárt, hogy mindaz, amit mondunk, az utókor által ellentétes értelemben vétetik majd. Én magam már régen ráébredtem arra: az, hogy egy irodalomtörténeti korszakról milyen kép alakul ki az utókor szemében, nagyrészt attól függ, hogy ki kit él túl. Az, aki életben marad, azt állíthat – és gyakran azt is állít – amit éppen akar. Ezer oka, magyarázata lehet egy történelmi kép – akár tudatos, akár öntudatlan – átszerkesztésének, s a historikus ezzel szemben csak annyit tehet, hogy maga elé teszi a forrásokat. De számolnia kell azzal, hogy a legjelentősebb dokumentumokat nem érte el. Lehet, hogy azok meg sem születtek – hányan hallgattak azok közül, akiknek beszélniük kellett volna? S hányan mondtak „igazat” azok közül, akik mindvégig beszéltek? Másfelől: hány igazság ment veszendőbe már amiatt, hogy az emberiség tudása – bár a világ nyilván megismerhetetlen – relatíve gyarapszik; hány koncepció omlott össze, mert később előkerült néhány ismeretlen adat? Ifjabb koromban, úgy emlékszem, eleget aggódtam emiatt. Aztán elolvastam Thomas S. Kuhn híres, a paradigmaváltásról szóló könyvét, *A tudományos forradalmak szerkezetét*.

Abban persze rejlik némi „méltánytalanság”, hogy új korok éppen azokat a szellemi hagyatékokat lövik rommá, amelyek a régi világképet rendszerbe foglalták – amelyek nélkül nem lenne tudomány.

Zalabai Zsigmond életműve ott gyökerezik a hatvanas–hetvenes–nyolcvanas évek csehszlovákiai magyar viszonyaiban, és a korszak szellemi állapotának nyomait viseli magán. Szó sincs arról természetesen, hogy valamilyen hivatalos esztétikai trend tükröződnék benne, hiszen éppen azok egyike volt, akik következetesen dolgoztak annak lebontásán. Csupán az történt ezzel az életművel is, hogy szinte mindvégig szemlélhető benne – *noha a visszajáról* – az az eszmerendszer, amellyel vitába szállt. Az utókor ugyanis gyakran nem bíbelődik a részletekkel. Nem tartom kizártnak, hogy – ha sokáig élünk – még olvashatunk efféle mondatokat: „Thomas Mann és Márai Sándor pályája ígéretesen indult, de, fájdalom, a nemzetiszocializmus korában éltek, és annak hatása alól a prózájukban sem tudtak kitérni.”

Éppen abban az időben, amikor Zalabai Zsigmond ötvenedik születésnapjának megünneplésére készültünk, született meg az az elmélet, amely szerint az ő munkásságában szinte pályakezdete óta az „immanens esztétikai kategóriák” rovására az irodalmi művek szociológiai beágyazottságának követelménye a központi norma, s hogy mítosz alakult ki körülötte, amellyel egyrészt értelmetlen, másrészt szükséges szembeszállni. Ezek a – remélem, nem pontatlanul interpretált – gondolatok Németh Zoltán *A Prométheusz-változó. (Zalabai Zsigmondról és a „szlovákiai magyar” irodalomról)* című, több alkalommal is megjelent írásából, szerzője egyik kulcsszövegéből valók, amelyről azt feltételezem, hogy a Zalabai-recepció leghosszabb pályát befutó darabja lesz. Szövegváltozatait nem vettem össze, *A kapus öröme a tízenegyessel* című Németh-kötet van a kezem ügyében, az abban lévő változatot olvastam újra. Mielőtt reflexiókat fűznék hozzá, el kell azonban takarítanom egy morális akadályt.

Ha van Zalabai-mítosz, akkor – minthogy könyvet írtam Zsigárról – annak valószínűleg én tűnök föl az első számú propagandistájaként. A kisonográfia azonban nem e mítosz táplálására született. Egyszerűen azért készült el, mert a két Lászlóval, Tóthtal és Barakkal, a Nap kiadó szerkesztőjével és igazgatójával egyetértettem abban, hogy a (cseh)szlovákiai magyar irodalom idősebb és középgenerációja fontosabb tagjainak életművét mérlegre kellene tenni már. (A legtisztább lelkiismerettel mondhatom, hogy ez itt nem apológia. Nem hinném, hogy Németh Zoltánnak példának okáért az én könyvemmel lenne valami baja; semmi okom feltételezni, hogy olvasta. Hiszen Zalabait sem olvasta – legfeljebb a könyveit, amelyekről írt.) Az effajta történeti szempontú könyv persze nem vállalhatta az irodalomelméleti kérdések pertraktálását – nem is ez volt a dolga, és nem is ez a szakterületem –, de szempontjait, úgy vélem, ma is, igazolja az, hogy Zalabai sorsán keresztül megjeleníthető a kisebbségtörténet utolsó ötven éve. Mint ahogy abban is bizonyos vagyok, hogy pályája és műve nem elsősorban (vagy nem csak) az elmélet tárgya, hanem a történetírásé: az eszme-, a művelődés- és intézménytörténeté. Egyes életműveknek az uralkodó esztétikai dogmák szerint való megítélését természetesen nem tartom céliránytalannak, de nem gondolnám, hogy a ma még viszonylag friss elméletek csokra egy idő múlva nem lesz a történelemé vagy az enyészeté. Arra, hogy „kinek volt igaza”, esetleg visszatérhetünk ötven év múlva, amikor már sem Zalabai, sem bírálói módszere és eszköztára nem lesz része a korszellemnek. Amelynek hatása alól amúgy is jobb megszabadulni. Ezzel együtt nagy veszteségnek tartom, hogy Zalabai az utolsó évtized esztétikai disputáiban – amelyek egyik tétje az ő normáinak helytálló volta, érvényessége – már nem vehetett részt.

Arról sincs szó, hogy elméletellenes lennék, bár némelyik elmélet használhatóságával kapcsolatban erősek a kételyeim. Németh Zoltánnak például nagy szakmai fölkészültsége révén, roppant erudícióval sikerült olyan téziseket kibontania Zalabai írásaiból, amelyek nincsenek ugyan benne – de amelyekről másutt áttételek nélkül beszélt, határozottan elutasítva azokat. A *Prométheusz-változó* sokszor találó kritikai megjegyzései annak a prekoncepciónak rendelődnek alá, hogy Zalabai egymaga akarta kialakítani az összmagyarról általa leválasztandónak ítélt csehszlovákiai magyar irodalom kánonját, amely minden műnem művelői kötelességéül szabta meg a szociológiai tények közvetítését. Azzal, hogy a teljes Zalabai-életmű ennek az állításnak egyértelmű cáfolata, mindazok tisztában vannak, akik olvasták cikkeit, kisebb

közleményeit is – vagy akik beszéltek vele erről (igaz, az ilyenkor elhangzottak természetesen dokumentálatlanok) –, azokban ugyanis nemegyszer megjelenik például a magyar irodalom egysége melletti állásfoglalás. *Ki lát meg minket?* című írásában 1978-ban egyértelműen bírálta azt a szemléletet, „amely a »magyar« költészetet a »magyarországi« – Magyarországon írott és kiadott – lírával azonosítja, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy az irodalom alapanyaga és közege a nyelv, mindannyiunk édes anyanyelve, amely pedig tudtommal egy és oszthatatlan. Hogyan is hangzik Forbáth Imre egyik tanulmányának a címe? *Magyar költő Prágában*. Ennyi. Se több, se kevesebb, mégis lényeges, újra és újra felmutatandó gondolatmenetet bonthatunk ki belőle. Jelesül, hogy Forbáth mint ember Prága (Csehszlovákia) polgára; mint költő: a magyar líra bárki mással egyenlő jogú polgára. Ebben az egyenlő jogban azonban a Magyarországon kívüli magyar költő ritkán részesül; csak írnia szabad, kicsinyke esélyével annak, hogy amit írt, azt a magyarországi kritikai vagy szerkesztői-kiadói gyakorlat beépíti a magyar nyelvű irodalom értékrendjének egészébe...” (Ez a cikk egyébként nyílt levél a *Tengerlátó* című antológia szerkesztőjéhez, aki azt írta a könyvben, hogy „egy nemzedék seregszemláját szeretné nyújtani”, de csak a magyarországi „fiatal” költők verseiből válogatott.) Még konkrétabb egy teljes terjedelmében csak 1998-ban jelent meg, de azóta kötetben is olvasható, vele és Rudolf Chmellel Tóth László által készített interjúban: „Az értékviszonyok, amelyek közé egy-egy nemzetiségi mű is igyekszik betagozódni, elsősorban a nemzeti irodalom értékrendjén alapulnak; természetes tehát, hogy a szlovákiai magyar író is az értékcentrum felé gravitál. Én úgy gondolom, mint ahogy nincs »szlovákiai magyar nyelv« (legföljebb — de ez már más kérdés — szlovákiai magyar nyelvhasználat), ugyanúgy magyar irodalom is valójában egy van, legföljebb változatai léteznek a kisebbségi magyar társadalmakban. De hát a magyarországi magyar irodalom is változataiban létezik! Ahány alkotó, annyi irodalomvariáns. A különbözőség önmagában még nem elválasztó vonás. Egységesnek tételezem föl tehát a magyar irodalmat.” Másutt a szlovákiai magyar regényről szólva idézőjelbe teszi a *szlovákiai magyart*. A magyar irodalom egységben való szemlélése egyik lehetséges hozadékának a cseh, szlovák, román, szerb, horvát hatások hasznosítását tekintette. Kétségtelen, hogy ezek a cikkek Zalabai aktív korszakában kötetben nem jelentek meg. Az a közeg azonban, amelyben tevékenységét folytatta, ezekre a szövegekre is reflektált; amit mondott, a kontextus része volt. Nyilvánvaló, hogy abban, amit erről az egységről, s az egységen belül saját régiója szerepéről megfogalmazott, fölmutatható a sérelmi elem. Ez azonban nem a mítosz része; alapja realitás, két nemzedék számos tagjának tapasztalata, amely beépült az identitásba, amelynek a közhiedelemmel elmentésben több szintje van.

Majdnem találomra idéztem az azóta könyv alakban is olvasható Zalabai-írásokból – amelyek 1998-as megjelenése után Németh Zoltán a saját utalt tanulmányát még a köteteibe is fölvette –, s kitaratóbb kutatással valószínűleg még egész sor citátumot iktathatnék ide. Különösebb értelme azonban nem lenne. Ha igaz, hogy a hagyomány alapja a felejtés, akkor *A Prométheusz-változóban* foglaltak egy jó darabig nem veszítik még el az érvényüket. Különösen a szlovákiai magyar – „szlovákiai magyar”? – irodalomban, ahol a szelektív újraolvasás úgyszólván a legmasszívabb hagyomány.

Németh Zoltán azt is nehezményezi, hogy Zalabai az illyési versmodellt tartja érvényesnek – valóban, le is írta pályája kezdetén, hogy azt a magáénak érzi. De ízés és értékítélet bizonyára nem ekvivalens dolgok. Zalabai például már 1979-ben Petri Györgyöt és Oravecz Imrét említi elsőként az új magyarországi költőnemzedék „izgalmas költői” között. Megjelenése idején recenzálta Tandori *Töredék Hamletnek* című – a líranyelvi fordulat nyitányát jelentő – kötetét. (Azt, hogy Tandori költészetét ismerte, egyébként *A Prométheusz-változó* szerzője sem vonja kétségbe.) S mint-hogy a Németh Zoltán kritikájában megrótt Illyés-tanulmány ugyanebből a korszakból, a hetvenes évek elejéről datálódik, s legfontosabb része egyetlen vers, a *Koszorú* elemzése, gyanítom, hogy nem egyszerűen egy „meghaladott” „lírafelfogás” népszerűsítéséről van szó, hanem a nyelv problematikájának a köztudatba emeléséről – illetve ennek kísérletéről. A vers ugyanis erről szól. És Zalabai minden vonatkozások közül a nyelvi variánsok szerepét tartotta vizsgálatá tárgyának. Természetesen különböző szinteken és szakterületeken; erre elegendő adatot szolgáltatnak művei, összeállításai, például a *Tűnődés a trópusokon*, *A hűség nyelve*, a *Mit ér a nyelvünk, ha magyar?* (A kötetek címéből persze az író-összeállító fokozódó pátoszára is gyanakodhatunk, amelynek következményei tetten is érhetők sok szövegében.) Azt csak zárójelben jegyzem meg, hogy az Illyés-tanulmány kapcsán Németh Zoltán megint csak pontatlanul fogalmaz: „Számomra egyértelmű – bár az illyési váteszi modell az irodalmi vezér szerepére predesztinálta volna Zalabait (jellemző, hogy mind az első, mind a második kötetében van Illyés-tanulmány), s szövegeit egyfajta kultikus beszédmóddá erősítik föl irodalompedagógiai attitűdjei –, hogy Zalabai a hegeli teleológiában az esztétikai minőségért folytatott drámai harc lehetőségét vélte fölfedezni. A hegeli teleológia azonban a történeti szempont figyelmen kívül hagyásával – hisz az irodalom a mindenkori jelenben létezik – a hierarchikus, önmagába zárt rendszerek metaforája lesz. Így érthető meg a Zalabai-féle elképzelés reménytelensége – »szlovákiai magyar mítoszt« és hegeli teleológiát ötvözni az esztétikum játéklemezén.”

Nos, akinek vannak idevágó emlékei a hetvenes évekből, az tudja, hogy Illyésnek ez az irodalmi vezérsége távolról sem volt annyira egyértelmű, többek között azért sem, mert azt kevesen ismerték (volna) el; már akkor is volt annyira sokszínű a magyarországi irodalmi élet, hogy csak kevesen túrték meg a váteszeket. Nem gondolnám, hogy ezzel maga Illyés nem lett volna tisztában. (Abban sem vagyok biztos, hogy igényelt efféle szerepet. Abból, amit ismerek a költészetéből, ilyen következtetés nem vonható le; más kérdés, hogy bizonyos körökben létező tekintélyt igyekezett „közügyek”-ben fölhasználni. [E téren valóban számot tarthatott a vezér szerepre.] De erről, azt hiszem, nem a klasszikus műnemekben született írásai tanúskodnak, hanem esszéi, publicisztikája.) Az, hogy Zalabai első két kötetében egyaránt van Illyés-tanulmány, úgy értendő, hogy *egyetlen* írásának két változata szerepel a két könyvben, azaz az első kötetében megjelent tanulmánynak a *Koszorúkra* vonatkozó részét közölte újra a *Mérlegpróbában*. Azt pedig, hogy ki a hegelianus, ennyi ismeret alapján bajos eldönteni; mindenesetre Hegel a vulgáris megítélés szerint nem a történetből nyert ismereteket használta föl művében. Ez így természetesen nem igaz; arról van szó, hogy amit az akkor rendelkezésre álló történeti adatokból „kielemezett”, illesztette be az apriori konstrukcióba. Azaz „nem a történetben

konstruált, hanem a *történet* felett.” Ez a helyzet nem azonos azzal, amikor a konstrukció eleve pótolja az adatok ismeretét.

A diktatúra ellensége volt mindenfajta szakértelemnek, amelyet nem tudott a saját szolgálatába kényszeríteni; a szakmai tudás vagy nyíltan ellenállt annak az unifikációnak, amely a kommunista doktrína logikájából következett, vagy kitért előle. Így az a fajta „műközpontú gondolkodás”, amely Zalabai esztétikáját jellemezte, legjobb esetben a megtűrték közé tartozott. A kommunista rezsimek valószínűleg jó érzékkel ismerték föl egyrészt a térség egyik legszembetűnőbb szellemi örökségét, azt, hogy a közhit a szépirodalmat a közösségi, „nemzeti” akarat letéteményesének tartja, másrészt hogy a „népszolgálat” programját a saját üdvtanukba is beépíthetik. Annak fönntartása mellett, hogy ahányan hozzászólunk ezekhez a kérdésekhez, mind különféleképpen definiáljuk – vagy definiálatlanul használjuk – az ideológia fogalmát, azt mondhatnánk, hogy Zalabai ideológiájának része volt, hogy ezt a szelet ki kell fogni a vitorlából. Nem ő fedezte föl, hogy ellentmondás van „valóság irodalma” és „az irodalom valósága” között, de teoretikusan és gyakorló kritikusként ő képviselte ezt rendszeresen és módszeresen. Aki átélte azt a korszakot, vagy aki belelapozott a hatvanas–hetvenes évek hivatalos irodalomteoretikusainak könyveibe, tudja, hogy a diktatúra, amikor „a valóság” – úgymond – „hiteles ábrázolását” követelte az irodalomtól, ennek az üdvtannak az irodalmiasítását várta el, azaz huzugságra kényszerítette az írókat; ez eddig közhely volt – ma, úgy látom, hiányzó ismeret. Azt, hogy mi az „igazság”, azt persze nemigen fogjuk pontosan megtudni, de amiről beszélek, annak nyilván nagyjából az ellentéte volt az, aminek a „tükrözését” a hivatalos ideológia szorgalmazta.

Aki még emlékszik arra, hogy 1948-tól az 1960-as évek közepéig a csehszlovákiai magyar kisebbség, társadalmának jellegét tekintve, jórészt egynemű, képzett értelmiség és működő polgárság, középosztály nélküli falusi („mező”-városi) népeségként vegetált (szellemi értelemben [is]), más meglévő elemeiről alig esett szó, az nem tud megbotráncolni azon, hogy Zalabai gondolkodásában (és elemzéseiben is) olyan fontos helyet töltött be a szociológiai érdeklődés. Ennek hátterében egyebek mellett az is ott állt, hogy nem létezett az az értő, más társadalmakban, társadalomtöredékekben főleg az említett – itt hiányzó – csoportokból képződő olvasóréteg, amely be tudta volna fogadni az irodalmi értékeket. Ha megnézzük a hetvenes–nyolcvanas évek irodalmi vitáit (amelyeket már régen össze kellett volna gyűjteni és ki kellett volna adni), újra megdöbbenhetünk azon, hogy kulturált emberek, vezető értelmiségiek is milyen alacsony dogmákat vallottak az irodalom szerepéről és nyelvéről. Nos, ebben a közegben kellett helyet teremteni nemcsak *Egyszemű éjszaka* költői, de még Tözsér Árpád és Zs. Nagy Lajos költészetének is (akiknek a hatvanas években megújult világát Zalabai az elsők között vizsgálta, ha csak egy-két vers vonatkozásában is); nem beszélve Cselényi Lászlóéről; az ő, az akkori verseszemély és versértés szintjén meglehetősen nehezen megközelíthető munkásságának első terjedelmesebb, átfogó elemzését szintén Zalabai nyújtotta, figyelmeztetve a Cselényi poétikája körül tátongó csapdákra is. (Németh egyébként fontosnak ítélt tanulságokat vont le Zalabai első kötetéből, amelyben a kritikus az „újszerű látásmódot” stb. „magyarországi magyar vagy szlovákiai szlovák versen próbálja bemutatni”, nyilván azért, mert rájött, illetve úgy gondolta, „hogy a »szlovákiai magyar« irodalomnak addig még /.../ nem voltak olyan, kánonképzésre alkalmas értékei,

amelyek megfeleltek volna egy »esztétikai szempontokat érvényesítő« értelmezés bemutatására.” Ennek az állításának a hitelesítése céljából aztán Németh elhallgatta azt, hogy *A vers túldolában* szerepel egy-egy Tözsér Árpádról, Zs. Nagy Lajosról, Keszeli Ferencről, Tóth Lászlóról és Kulcsár Ferencről szóló dolgozat is.)

Zalabai büszke volt az ő „paraszti eszére”, de az elsők között figyelt föl a két háború közötti csehszlovákiai magyar („valóság”? szociográfiai? esszé?) irodalom – jobb híján nevezzük így – urbánus szárnyára, amikor a hetvenes évek memoáriródmának bírálatában az 1938-as *Szlovenszkói városképek* című kötetre emlékezett. Nemesgyszer beszélt arról is, milyen fontos számára Grendel Lajos írásművészetének az a vonása, hogy az újabb szlovákiai magyar irodalomban ő az egyetlen, aki egyfajta polgári szemléletet is átmentett a prózájába.

Zalabai munkássága nem volt az enyészet őre. Sohasem tört lándzsát valamely népi írói eszköztár kötelező érvényesítése mellett. Annak ismeretében, amit a hetvenes években a provincializmus ellen írt, ingyen sem gondolná az ember, hogy az irodalmi háztájság ügynökét láthatja benne valaki. (Nem tagadom, a kilencvenes években írt publicisztikájának egyik rétege már módot adhatott ilyen következtetésekre is.) Németh Zoltán írása ebben a kérdésben is fordulatot hozott. *A Prométheusz-változóban* a preconcepció alátámasztását szolgálja ugyanis az az elcsúsztatott megjegyzés, amely szerint a regionalizmus a provincializmus modern változata. Ez a föltételezés legalábbis indoklást kívánna, levezetést igényelne, amely ismét csak föltételezné az idevágó szakirodalom ismeretét. (Csak a tréfa kedvéért említem meg, hogy a csehszlovákiai magyar értelmiség ezzel a kérdéssel szembenézett már, körülbelül hetven évvel ezelőtt; nem is valamely dilettáns szépíró személyében, hanem a francia irodalom akkori jelenében benne élő – és tudomásom szerint a németet is jól ismerő – Krammer Jenőében, aki Charles Ferdinand Ramuz kapcsán értekezett erről.)

Németh Zoltán valószínűleg nem tulajdonít nagy jelentőséget annak a ténynek, hogy Zalabai nem a programszerűen regionalista költőkről írta tanulmányai döntő többségét, hanem nemzedéktársairól, az *Egyszemű éjszakásokról*, és az ő bemutatkozó antológiájuk megjelenését követő másfél évtizedben indultakról. A hatvanas–hetvenes évek fordulóján a csehszlovákiai magyar olvasók táborán, sőt az értelmiségen belül is legfeljebb a Fábry-féle esztétikai elvek voltak érvényben – de ott voltak a köz-„gondolkodásban” a normalizáció sulykolta dogmák is. Ehhez képest kopernikuszi fordulatot jelentett az *Egyszemű éjszaka* verseszménye, és Zalabai ennek volt a teoretikusa, nem a tájkköltészeté. Annyira, hogy – amint az köztudott – sokáig nemzedéke kritikusaként tartották számon. (Itt említem meg, hogy noha szokás utalni arra, hogy a csehszlovákiai magyar költők (már akik említésre érdemesek) mindig is a magyarországi kánont követték – s azt hiszem, itt a „magyarországi” voltaképpen a „budapesti” eufemizmusa –, az *Egyszemű éjszaka* költői színre lépésének idején ez távolról sem tűnt ilyen triviálisnak; akkoriban sokan úgy látták, hogy Tóth László, Varga Imre, Mikola Anikó, Kulcsár Ferenc csoportja új színeket hoz az ősszmagyar költészetbe. Mintáikat sem egyértelműen Budapestről vették át: némelyikükre erősen hatott a cseh és a délszláv költészet egy-egy alkotója, csoportja). Nem emlékszem rá, hogy Zalabai számon kérte volna nemzedéktársaitól a szociológiai tényezők közvetítését – de ha rejtetten benne voltak a szövegekben, igyekezett dekódolni azokat. A *Verstörténés* főcímű kötetéből aztán kiderül, hogy Miko

la Anikó líráját kivéve nem is az ő költészetükre fordította a legtöbb időt; terjedelmesebb, talán legjobb tanulmányai a hozzájuk képest fiatalabbakról szólnak, azokról, akik valamely egyszerűbb világképből szemlélve a „valóságtól” még elrugaszkodottabbaknak tűnhetnek föl.

(Hadd mondjam el egyik, ezzel kapcsolatos emlékemet. Amikor már évek óta depressziós és írói munkára kisebb szüneteket leszámítva képtelen volt, a múltjába nézett vissza – végül is többnyire használhatatlannak bizonyult – impulzusokért. Vannak, akik azt gondolják, saját életművét szinte maradéktalanul érvényesnek tekintette, s e vonatkozásban nem tűrte az övével ellentétes véleményeket. Én azonban idézhetem az ellenpéldát: nagydoktorijának budapesti vitáján az egyik opponense alapján jogos kifogást tett azzal kapcsolatban, hogy éppen mint „nemzedéki kritikus” nem végezte el a munkáját. Én akkor hozzászóltam, részleges magyarázatot akartam adni erre a tényre – Tóth László és Varga Imre nevét áttelepülésük után például le sem lehetett írni a csehszlovákiai sajtóban a cenzúra vagy az öncenzúra okán, sokan nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket és így tovább –, de Zsigmond a válaszában, finoman bár, de szakszerűtlennek minősítette a védelmet, és elfogadta az opponens érvelését).

Akarta-e hát Zalabai azt, hogy valamely autochton irodalmat mutathasson föl a csehszlovákiai magyar töredéktársadalom? Követelte-e az állítólag általa kiépített kánon egyeduralmát? Az egyik, 1982-ben – évekkel a Németh Zoltán által leginkább bírált *Mérlegpróba* után – megjelent, Koncsol László tanulmányairól szóló cikkében efféle kérdéseket tesz föl: „... jó az, egészséges az, ha az integráció olyanynyira erős, hogy kaptafájára a kétségkívül meglevő, bár nem túlzottan markáns személyiségjegyek kisebb-nagyobb ellenállását leküzdve, de végül is minden egyes költőnk és prózaírónk ráhúzható? (Koncsol László elszórt gondolataiból úgy gyanítom, nem jó.) Vagy csak azért húzhatók rá, mert a személyiségjegyek nem-lényegiek, felületiek, »stilárisak«? Vajon nem éppen a személyiség karakteres vonásainak hiányát, kontúrталanságát kell-e látnunk abban, hogy a bölcséleti, történetfilozófiai, művészetfilozófiai megkülönböztető jegyek irodalmunkban kevésbé mutathatók ki, mint az kívánatos volna? Egy pillanatig sem tagadom a valóság meghatározó erejét, de vajon az igazán nagy művészet »attitűdje« nem mutatja-e föl az alkotói tudat viszonylagos önállóságát, a programhirdető célképzetet is, fittyet hányva a valóság vulgármaterialista módon értelmezett determinációjának?”

„A »szlovákiai magyar« történet és irodalom átszellemülési folyamatát Zalabai több fronton próbálja megvalósítani” – írta Németh Zoltán a *Mérlegpróba* kapcsán. Az említett kötet két írását, a *Duna-táji parabolát* és a *Követelem a holnapot* főcímműt Zalabai-monográfiámban (hibás ideológiájuk, leegyszerűsített világképük, s az utóbbit még retorikus pátosza miatt) én is bíráltam már – a kritika jogosságát az utóbbi vonatkozásában Zalabai el is ismerte –, s nem lepődnek meg azon az olvasaton, amely szerint e két szöveg az őket megelőző tanulmányok hatását is lerontaná. De a *Mérlegpróba* szerkezetét nem volna logikus a szerző „purizálási” hajlamára visszavezetni. A magyarázat egyszerűbb: Zalabai fölismerte – ez persze nem volt nehéz – a „honi” irodalom műnem- és műfajszerkezetének aránytalanságát, s az egyes műfajokban – a lírához képest – mutatkozó lemaradást. Láta a dilettantizmust, a selejt uralmát. Az értékekhez való viszonyát nem is lehet feltárni anélkül, hogy fölmérnénk, mi az, amit kiadói szerkesztőként végzett, s hogy milyen munkák

megszületésénél bábáskodott. (És akkor még mindig nem beszéltünk a *Tűnődés a trópusokon* című monográfiájáról. Ne is beszéljünk; inkább olvassuk el róla Voigt Vilmos, Pályi András és Szegedy-Maszák Mihály nem „szlovákiai magyar” szerzők méltatását.) Ahhoz pedig, amit Németh Zalabainak a „tájköltészet”-ről, „szülőföldköltészet”-ről írt kritikája kapcsán ír – „Második tanulmánya az átszellemülési folyamatot fékező erőkkel számol le, a provincializmus modern változatának, a regionalizmusnak a segítségével. Az értelmezői szöveg belső szakadása itt válik leginkább szembeűnővé, hisz Zalabai ugyanazon értékeket kéri számon a negatív jelzőkkel illetett szövegeken, ami saját értelmezői szövegének is célja, csak – magasabb esztétikai szinten” –, annyit mindenképpen hozzá kell tennem (amellett, hogy a magasabb esztétikai szint számonkérése azokban az időkben nem volt még idegen az irodalomkritika-írás szellemétől), hogy a két ott bírált költőt nem ő kényszerítette rá, hogy a szülőföldet idézzék; ő csak arra hívta föl a figyelmet, hogy amit írnak, nem hiteles, nem szülőföldköltészet, sőt, egyáltalán nem költészet. Ilyen határozott – elutasító kritikát egyébként egyetlen nemzedéktársáról sem írt, noha nemigen lesz olyan irodalomtörténész, aki bármelyiküket is sikerrel kísérelné meg besorolni a „népi költők” székértáborába.

TAMÁS GUSZTÁV FILEP
POSTERITY, IDENTITY

Zsigmond Zalabai's lifework stems from the Hungarian relations of Czechoslovakia in the sixties, seventies, and eighties; and bears the traces of the spiritual situation of the era on himself. Obviously, it's no official aesthetic trend that is reflected in him, since he was one of those who worked consistently on its fall. Almost to the very last, in Zalabai's lifework that system of idea is present with which he was in conflict.

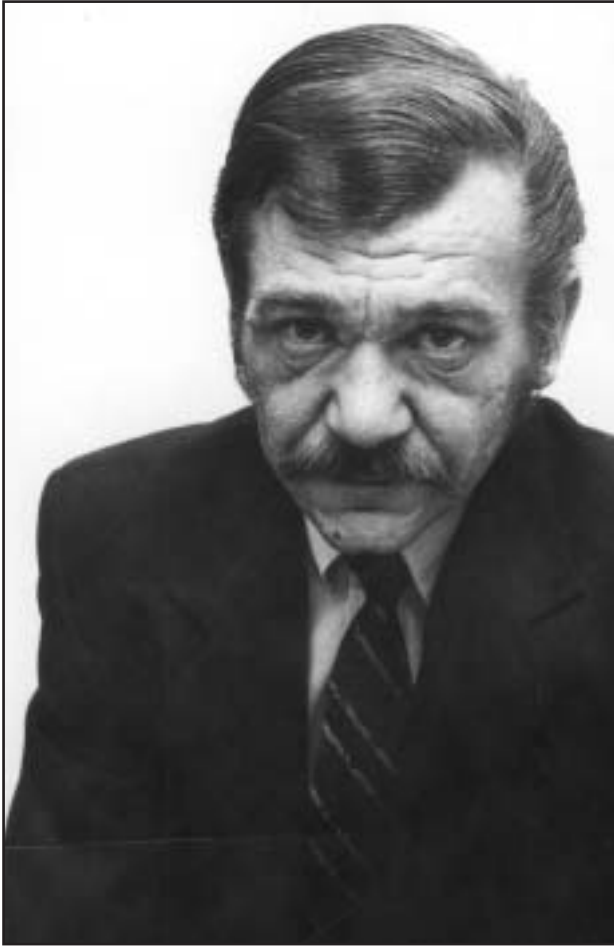
If there is any Zalabai-myth, then Tamás Gusztáv Filep is probably its first propagandist, since he wrote a book on Zalabai. The short monograph's purpose is not to foster this myth. It was simply necessary to weigh the lifework of the more important members of the older and middle generation of the Hungarian literature in (Czecho)Slovakia.

In Zalabai's lifework the positive attitude towards the Hungarian literature is many times present. In his work *Who is going to see us?* from 1978 he expressly criticises that attitude that identifies the „Hungarian“ poetry with lyric poetry written and published in Hungary, regardless of the fact that the language is the basic material and medium of literature, mother language of all of us, that is one and unanimous.

Zalabai, as the first person, examined the renewed world of poetry of Árpád Tózsér and Lajos Zs. Nagy. Not talking about László Cselényi, whose works were relatively hardly approachable/understandable on the level of that time's idea and understanding of verses, and Zalabai was again the first person who wrote the first extensive and comprehensive analysis on them.

Through Zalabai's life the last fifty years of minority history can be seen. His career and work is not primarily (or not only) the subject of theory, but of historiography: the history of idea, education, and institution.

Obviously, the judgement of some of the lifework by ruling aesthetic dogmas is not purposeless, but we cannot think that an array of relatively new theories will not be of history after a time. The author thinks that it was a great loss that in the aesthetic issues of the last decade – of which one of the stakes is the legitimate existence and relevance of Zalabai's norms – Zalabai could not participate.

1948-2003